

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE YABANCILAŞMA, YALNIZLIK, FERDİYETÇİLİK VE ÖTEKİLEŞTİRME

ALIENATION, ISOLATION, INDIVIDUALISM AND MARKING THE OTHER IN THE CLASSICAL OTTOMAN POETRY

Zülküf KILIÇ*

Özet

Yabancılaşma bir bakıma toplumsal ilişkilerin karmaşık bir hâle gelmesi ve büyümesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu kavram, doğrudan doğruya insanın özgün etkinliğinden doğar ama sonuçlanması için toplumun kesin etkinliğine ihtiyaç duyar. Bu gelişim birey-toplum arasında şekillenen diyalektik etkinin insanı etkilemesine neden olur. Ferdietçiliğin uzantısı olarak "ben" in gelişmesi, bencillik gibi duyguların yoğunluk kazanması, toplumun bireyi yalnızlığa itmesi ve kişiyi kaderiyle baş başa bırakması, arayıp sormaması yabancılaşma olgusunu doğuran en büyük nedenlerdir. Sosyal hayatla organik bağı, yalnızlaştırılarak koparılan kişi, bir müddet sonra yabancılaşır. Bireyin kendisinden ziyade, toplumun etkisiyle yabancılaşma sürecine girmesi, Klâsik şairlerimizin de dikkatlerini çekmiş ve şiirlerine malzeme olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birey, yabancılaşma, yalnızlık, ferdietçilik, bencillik.

Abstract

Alienation, in a way, results from the fact that the social relations become complex. The concept of alienation directly derives from the original activity of the human beings, but to be concluded, it needs the absolute act of the society. This development causes the dialectic effect which takes on a shape between the individual and the society to affect the person. The development of the "ego" as an extension of the individualism, getting intensity of the feelings like being egoistic, society's leaving the individual alone, leaving the individual with his/her fate alone, not caring for him/her are the main reasons cause to arise the concept of alienation. The person whose organic relation with the social life cut by being left alone becomes alienated for a while. Rather than the reasons which result from the individual, living the process of alienation by the effect of the society attracts the Classical Ottoman poets' attention, and becomes the subject of their poetry.

Key Words: Individual, alienation, isolation, individualism, egoism.

1. Giriş

Edebiyat ilişkilerinden hareketle toplumsal olanı açıklamak, toplumsal ilişkilerle edebiyat ilişkilerinin buluşma noktalarını analiz etmektir. Edebiyat sosyolojisi incelemesi bir nedenler, bir arka plan araştırmasıdır. Bir toplumun sosyo-politik durumu, tarihsel dönem ve konumu ile edebiyat arasındaki bağ, edebiyatın ortaya çıkış koşulları ve kendini oluşturma süreci, edebiyatın kimlik oluşumuna etkileri/katkıları, toplumun edebiyata ilişkin algısı, toplumda rağbet gören edebî türler yahut ilgi duyulmayan türler, edebiyatın popülerleşmesi, edebî zevkin oluşup oluşmaması, edebî akımların hangi dönemde, hangi sebeplerle ortaya çıktığı, piyasa-edebiyat ilişkileri, edebiyat ile siyasal-sosyal-ekonomik dönüşümler arasındaki bağ, yazar-eser-okur üçgeni, edebî kamuoyunun oluşumu, yazarın sosyal muhiti, edebî metinlerin birey ve topluma etkisi, edebî metinlerin bir milletin hayatındaki yeri vb. birçok mesele edebiyat sosyolojisinin inceleme alanına girmektedir. Dolayısıyla edebiyat sosyolojisi incelemesi, toplum-edebiyat bağlantısını sunan tüm alan ve problemlere duyarlı bir konumda kendini var kılar¹. Toplumun temeli olan insanın, bireysel anlamdaki sıkıntı ve sorunları edebiyatın dışında değil içindedir.

Klâsik şiirimizin aşk, şarap, kadın üçgeni üzerine kurulu olduğunu iddia edenler, metinleri dikkatli bir gözlemden, analizden geçirdiklerinde, beyitlerden kulaklara değen, vuslat hasretiyle inleyen aşk sesleri arasında sosyolojik yapı ile psikolojik çözümleme seslerini de duyacaklardır.

* Dr. Firat Üniversitesi, Elazığ. kiliczulkuf@hotmail.com

¹ K. ALVER, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Hece Yayınları, Ankara, 2004, s. 7-8.

2. Yabancılaşma, Yalnızlık ve Ferdîyetçilik

Yabancılaşma bir insanın hayatını, insânın özüne aykırı bir hayat tarzına veya insân doğasına uygun düşmeyen bir yaşam şekline büründürmesi, insanın yaşamın öznesi olmaktan çıkıp yaşamın nesnesi olması olarak ifade edilebilir.

Yabancılaşma, insânın kendini, özünü gerçekleştirmeye çalışan insan (özne) ile yaşamın denklemleri ve karmaşası içinde kaybolan insân (nesne), yani başkaları tarafından etkilenip yönlendirilen insân olarak ikiye ayrılmasıdır.

Toplumdaki normların işlevini yitirmesi sonucu meydana gelen bunalım ve dengesizlik durumu, kişileri yabancılaşmaya iten faktörler arsındadır. Bu durum, anomi kavramıyla da açıklanabilir. Anomi, şu anda yaşanan belirsiz, karmaşık ve değerlerinden uzaklaşmış toplum yapısıdır.

Çağımızda yabancılaşma özellikle makineleşmiş insân tipiyle ortaya çıkmaktadır. Bizler makinelerin düşünmesinden gurur duyan, insânların düşünmesinden kuşku duyan bireyler hâline geldik. Aslında yabancılaşma sadece makine-insan etkileşimi değil, aynı zamanda çok daha derinde insan ile doğa arasındaki ilişkidir².

Yabancılaşma yaşamımızda kişinin ürettiğine yabancılaşması, çalıştığı ortama yabancılaşması veya düşmanca bir ilişki içinde bulunması olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kendi yarattığı ürünün bağımsız ve gittikçe düşmanca bir hale geldiğini gören insânoğlu ürünü zenginleştikçe, kendisi yoksullaşır ve kendine yabancılaşmış olarak sonunda kendi ürettiğinin esiri olur. Yabancılaşma işte bu noktada insânın artık daha fazla kendisine ait olmayan ayrı ve bağımsız bir güç olarak duran varlıkların, ürünlerin bir parçası haline gelmesidir.

Sosyal bir varlık olan insânın, sosyal etkileşimden anladığının kuru bir selam olması, insânların yabancılaşıp içe kapanmalarına zemin hazırlayacak, yabancılaşmayı başlatacak bireysel ve dolayısıyla bireyin etkilenmesiyle etkilenecek toplumsal bir sorun olarak algılanması eleştirilmeye sebep olur:

Rüsûm-ı lutf u kerem halk içinde mensîdir

Fakat alıp verilir bir selâm kalmıştır

(Nâbî Gazel 142-2)

Zamane insânları arasında güvenilebilecek bir dostun bile olmaması, insânların, birbirlerinin arasına mesafe koyarak dostluk, arkadaşlık gibi ilişkilere set çekmeleri ve insânların birbirlerine karşı ilgisiz kalışları, insânların yalnızlaşıp yabancılaşmalarına neden olur:

Düşmedi çengime nice yandımsa ûd-veş

Bir hem-nefes çü ney ki deminde hanîn ola

(Şeyhî Gazel 157-6)

Yaşımdan ayrı âhıma hem-dem bulunmadı

Sâyemden özge sırrıma mahrem bulunmadı

(Şeyhî Gazel 179-1)

Def-i melâl kılmağa âlemde bir nefes

Çok istedim bulunmadı hem-dem dedikleri

(Şeyhî Gazel 181-2)

Vâ-hasretâ ki dünyada bir yâr bulmadım

Hergiz beni unutmaya dil-dâr bulmadım

(Ahmed-i Dâ'î Terci-bent 1-4-11)

Hicrân içinde yaktı beni işbu gam kanı

Bir mürg-ı nevha-ger kim ede hoş-negam kanı

(Ahmed-i Dâ'î Terci-bent 2-1-1)

Kanı sâdıkların râzına mahrem

Kanı âşıkların rencine tîmâr

(Nesimî Gazel 110-8)

Gel râzını fâş etme kamu halka Nesimî

Çün dünyada bir mahrem-i esrâr bulunmaz

(Nesimî Gazel 178-13)

İnsanların birbirlerine karşı ilgisizleşip ferdi yaşamının bir sonucu olarak kişilerin bir dost eline, bir dağ başı karanlığındaki bir mum ışığına hasret kalır gibi, hasret kalmaları, yabancılaşmaya neden olan bir faktördür:

² E. KIR, "Yabancılaşma", ÇYDD Erenköy Şubesi'nin 6. Gençlik Kurultayı, (18-19 Mayıs 2002 Samsun)

Sundu elin amâmeme sandım ki dest-i dost
Bir deste tâze gül kodu destârım üstüne

(Ahmed Paşa Kasîde 17-2)

Toplumdaki tüm insânların birbirlerine karşı mesafeli durup her birinin kalabalıklar içinde yalnız kalmaları, birbirlerinin sorunlarına kayıtsız kalıp birbirlerinin dertlerine ortak olmamaları, bencilliğin, ferdiyetçiliğin neden olduğu bir hastalık olsa da, topluma en büyük zararı, insânların birbirlerinden, toplumdaki kopmalarına neden olan yabancılaşmaya sebebiyet vermesi noktasındadır:

Eşkimden özge kimse şeb-i gamda gelmedi
Bir kâse âb ile dil-i bîmârım üstüne

(Ahmed Paşa Kasîde 17-7)

Etti zamâne cânımı benden cüdâ dirîg
Bir derde uğradım ki bulunmaz devâ dirîg

(Ahmed Paşa Kasîde 44-1)

İnsanların bireysel bir yaşamı seçmelerine ve kimsenin kimseye güvenmediği bir dünya meydana getirip -bencillik ve enaniyetten- birbirlerine ihtiyaçları yokmuş gibi davranmalarına ve bunun doğal sonucu olarak toplum içerisinde insanların yalnızlaştırılmalarına, kişilerin güvenebilecekleri bir dosta hasret bırakılmalarına kızılır:

Gurbet oduna yanarım kor gider ise gam beni
Kim bu sınıklı gönlümün bir dahi gam-güsârı yok

(Ahmed Paşa Gazel 145-4)

Neye derlerdi kim olmaz yalnız taş divâr
Fitne Ye'cûcuna ey sedd-i Skender hâtem

(Necâtî Kasîde 19-3)

Pâre pâre eyler ise bağırımı peykân-ı döst
Dîdeden her pâresi çıkıp diye kim kani döst

(Necâtî Gazel 30-1)

Derd ile öldüm gider bir kimsenin âgâhı yok
Râh-ı aşkın mevt gibi ah kim hem-râhı yok

(Necâtî Matla 51)

Ne bir refik ki hem-derd olam men-i miskîn
Ne bir tabîb ki derd-i dil eyleyem izhâr

(Fuzûlî Kasîde 6-14)

Bağrı bütünler bana ta'ne ederler müdâm
Hâlîmi şerh etmeğe bir çiğeri pâre yoh

(Fuzûlî Gazel 60-2)

Toplumun kişileri ferdi yaşamaya mecbur etmesine, dostluk-arkadaşlık gibi mefhumları tırpanlayıp kişileri yalnızlaştırmasına; bazı sıkıntıları çekmeden, o sıkıntılardan mustarip olanların halini anlamaya çalışanlara, toplumda her işi aksi gidenlerin, bir de dertlerini paylaşabilecekleri yakın bir dosta hasret kalmalarına, gönül koyup bu sebeplerden dolayı insânlara seslenen Fuzûlî, yalnızlığına yanar ve bu derde bir deva bulamamanın yükü altında, hiçbir şey yapamamanın aciziyle ezilir:

Dost bî-pervâ felek bî-rahm devrân bî-sükûn
Derd çok hem-derd yok düşmen kavî tâli zebûn

Sâye-i ümmîd zâ'îl âf-tâb-ı şevk germ
Rütbe-i idbâr âlî pâye-i tedbîr dîn

°Akl dîn-himmat sadâ-yı ta'ne yer yerden bülend
Baht kem-şefkat belâ-yı °aşk gün günden füzûn

Ben garîb ü râh-ı mülk-i vasl pür teşvîş ü mekr
Ben harîf-i sâde-levh ü dehr pür nakş-ı füsûn

(Fuzûlî Gazel 232.1-4)

Yelde berg-i lâle tek temkîn-i dâniş bî-sebât
Suda °aks-i serv tek te'sîr-i devlet vâj-gûn

Ser-had-i matlûb pür-mihnet tarîk-i imtihân
Menzil-i maksûd pür-âsîb râh-ı âzmûn

(Fuzûlî Gazel 232.6-7)

Tefrika hâsıl tarîk-i mülk-i cem'iyet mahûf
Âh bilmen n'eyleyem yok bir muvâfık reh-nümûn
(Fuzûlî Gazel G.232-9)

Gam günü hem-demlerim gark oldular göz yaşıma
Silmeğe göz yaşımı bir gam-güsârım kalmadı
(Fuzûlî Gazel 260-4)

Ey Fuzûlî il kamu ağyârım oldu yâr için
Sûz-ı dilden gayrı bir dil-sûz yârım kalmadı
(Fuzûlî Gazel 260-7)

Kalabalıklar içinde yalnız, yığınlar içinde tek kalıp toplum tarafından yalnızlaştırılıp yabancılaştırılma, toplumun ferdîyetçi bir zihniyeti benimsemesinden kaynaklanan bir kusur olarak algılanır ve eleştirilir:

Yetti bî-kesliğim ol gâyete kim çevremde
Kimse yok çizgine gird-âb-i belâdan gayrı

Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı
(Fuzûlî Gazel 273.4-5)

Halkın biri birine selâmı kelâmı yok
Her kişi kendi nefesine meşgul olup gider
(Yahya Bey Kasîde 25-20)

Kays çekmiş derd-i aşkı ana da erişmedim
Kime takrîr edeyin hâl-i dili hem-derd yok
(Şeyhülislam Yahya Gazel 181-2)

Bu dil-i pür-derdile hem-hâl olur aşık kanı
Hâl gâyet müşkül oldu derd çok hem-derd yok
(Şeyhülislam Yahya Gazel 187-2)

Ey dil hele âlemde bir âdem yoğimiş
Var ise de ehl-i dile mahrem yoğimiş
Gam çekme hakîkatte eğer ârif isen
Farz eyle ki el'ân yine âlem yoğimiş
(Nef'î Rubai 4)

3. Ötekileştirme

Kademe kademe öteki olma, ötekine benzeme, ötekine benzerlikler gösterme; kişinin yavaş yavaş kendisini dünyanın merkezi olarak değil de üçüncü bir tekil şahıs olarak algılamaya başlaması şeklinde açıklanan ötekileşmenin başka bir boyutu olan marjinalleştirme üzerinde duracağız.

Marjinalleştirme, genel geçer normlarla şekillendirilen toplumlarda, farklı olanın meydana getirdiği tedirginliği bertaraf etmek amacıyla yapılan sosyal dışlama faaliyeti, ötekileştirmenin, ayrımcılığın bir başka boyutudur.

Toplumun dışına itilmek istenen kişilerin, bu durumları, toplumun yerleşik insân sevgisi prensiplerine aykırılığı nispetinde eleştirilene konu olmuş ve tespit edilen bu eksikliğin izalesi için toplum uyarılmıştır.

Nâbî, yarın, yani Ahret kaygısı taşıyanların dünyada yalnız ve garip bırakılmalarını eleştirir:
Nice mümkün kala ferdâda dahi ferd ü garîb
Nâbiyâ kim ki bu âlemde bu gün yarın arar
(Nâbî Gazel 158-5)

İnsanlara en yakınları dışında dost kalmamış olması, kişilerin kendilerini öteki gibi algılamalarına sebep olduğundan bu durum, Şeyhî'yi üzer:

Kim yok bu diyar içinde deyyâr
Var iste ki yârdır ne kim var
(Şeyhî Musammat 3.1-10)

Olgun insânları, bir kişiyle bile sohbet edemeyecek kadar yalnızlaştırmaya mahkûm eden insânların çokluğu, Ahmed Dâ'î'nin dikkatleri çektiği bir noktadır:

Ey şeh-i âdil senin teg ârifin devrinde uş
Bülbüle hem-sohbet olmak hayf olur her zâğ ile
(Ahmed-i Dâ'î Gazel 290-1)

Necâtî, toplumda birilerinin yalnızlaştırılıp insânların onlardan uzaklaşarak onu yalnızlığa

itmelerine tepkisini şöyle gösterir:

Beni ağlan beni kim üstüme gelmez ölücek
Bir avuç toprağ atar bâd-ı sabâdan gayrı

(Necâtî Gazel 599-2)

Fuzûlî, güzel ve özel olanların kıymetini bilmeden onlara hor davranıp kendilerini yok saymalarına ve yalnızlaştırmalarına toplumun bazı insânları tecrîd etmesine karşı çıkar ve kıymet verilmesi gerekenlerin, bu şekildeki muamelelere maruz bırakılmalarına tepkisini gösterir:

Hazân içinde kalan gül budağım ki hevâ
Bana şikest verip kalmışım bürehne vü hâr

Demezem vahşiyim tabî^cat ile
Talib-i zevk-i sohbetim ammâ

Bir diyâr içreyim ki halkından
Eylemez hiç kim bana pervâ

Kimse yok derdim eylesem izhâr
Eyleyem andan iltimas-i devâ

(Fuzûlî Kasîde 21.13-15)

Yetenekli insanların toplumdaki tecrit edilip kıymetlerinin bilinmemesi, toplumun kıskançlık neticesinde vermiş olduğu tepkilerden biridir:

Ey Fuzûlî muttasıl devrân muhaliftir sana
Gâlibâ erbâb-ı isti^cdâdı devrân istemez

(Fuzûlî Gazel 115-7)

İnsanların hâllerini anlamadan veya düşmüş, güçsüzleşmiş kişileri görünce onlara bir yardımlarının dokunmaması adına, o insânlardan kaçıp selâmı sabahı keserek onları ayıplamak gibi kolay bir yol tutan ve böylece onları kendi kaderleriyle ayıplanmış, horlanmış olarak bırakıp toplumun dışına iten, onları ötekileştirmek kaydıyla kolay yolu tutanlar, Fuzûlî'nin ince gözlemlerinden ve yerinde tespitlerinden kurtulamazlar:

Kesti ben şiftenen ehl-i selâmet yolunu
Bes ki etrâfıma cem^c oldu melâmet taş

(Fuzûlî Gazel 275-6)

Bir toplum içinde beraber yaşamıyorken, birilerinin, birilerini toplumda yalnız bırakıp tecrîd etmek adına kendi aralarında gruplaşmalarına, böyle bir eylemdeki niyetlerine Hayâlî, kendinden emin, kendine güvenen tok bir eda ile tepki verir:

Ne zillet vermeğe râgıb ne devlet hânımız vardır
Ko gayrı gayra yâr olsun bizim Allâhımız vardır

(Hayâlî Gazel 98-1)

Toplumdan kaçarak yalnızlığı seçen ve bir dost ışığına hasret kalıp kendilerini halktan soyutlayanların, yalnızlığı seçmelerindeki duygularını anlamadan, halkın da o insânları öteki gibi algılama temayülleri eleştirilir:

Mecnûn gözüyle Leylî hayâlîne cilvegâh
Sahrâ-nişîn olanın olur hânesi siyâh

(Hayâlî Gazel 509-1)

4. Sonuç

Klâsik şiirimizi, alışlagelen kalıplardan kurtaramadığımız, dilimize doladığımız ezberlerden sıyrılamadığımız müddetçe, bu edebiyatın ruhuna gerçek anlamda nüfuz etmiş olamayız. Hiçbir kimse ve hareket, mensubu olduğu toplumdaki bağımsız düşünülemez. Klâsik şiirimizi, zihnimizde yerleştirdiğimiz fildişi kulelerden indiremediğimiz sürece, bu edebiyatı yanlış okuyup yorumlamaya devam edeceğiz.

İçinde yaşamış olduğu toplumdaki ayrı olmayan, toplumun bir parçası, ferdi olarak yaşamını sürdüren Klâsik şairlerimiz, Dîvân'larında işlemiş oldukları konularla toplumun dışında değil, içinde yer aldıklarını; toplumun kendisi olduklarını, toplumsal konuları işlemekte etken bir rol aldıklarını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

AKKUŞ, Metin (1993), *Nef'i Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
ALVER, Köksal (2004), *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Hece Yayınları, Ankara.

- AYAN, Hüseyin (2002), **Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Dîvânının Tenkitli Metni**, TDK Yayınları, Ankara.
- BİLKAN, Ali Fuat (1997), **Nâbî Dîvânı**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1977), (**Taşlıcalı**) **Yahyâ Bey Dîvânı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, No: 2233, İstanbul.
- İPEKTEN, Haluk (1991), **Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İSEN, Mustafa, C. KURNAZ (1990), **Şeyhî Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KAVRUK, Hasan (2001), **Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KIR, Elif (2002), "Yabancılaşma", **ÇYDD Erenköy Şubesi'nin 6. Gençlik Kurultayı**, (18-19 Mayıs), Samsun.
- ÖZMEN, Mehmet (2001), **Ahmed-i Dâ'î Dîvânı (Metin, Gramer, Tıpkı Basım)**, TDK Yayınları, Ankara.
- TARLAN, Ali Nihat (1992), **Ahmet Paşa Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- (1992), **Necâtî Beg Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- (1992), **Hayâlî Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.